

Джу́жа Анастасія Олександрівна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу вивчення міжнародного досвіду діяльності судів Національної школи суддів України

ІНСТИТУТ ПРИМИРЕННЯ ЯК ОДНА З ФОРМ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ У СПРАВАХ НЕПОВНОЛІТНІХ

Здійснено аналіз інституту примирення. Розкрито форми організації діяльності різних фахівців щодо інституту примирення. Розглянуто процедуру та стадії примирення. Наголошено, що інститут примирення повинен носити змішаний державно-громадський характер.

Ключові слова: інститут примирення; органи і фахівці; стадії примирення; учасники процесу примирення.

Осуществлен анализ института примирения. Раскрыты формы организации деятельности различных специалистов по институту примирения. Рассмотрены процедура и стадии примирения. Отмечено, что институт примирения должен носить смешанный государственно-общественный характер.

Ключевые слова: институт примирения; органы и специалисты; стадии примирения; участники процесса примирения.

The analysis of the Institute of reconciliation. Solved forms of organization, activities of various experts to institute conciliation. The procedure and stage of reconciliation. Emphasized that the institution of conciliation must wear a mixed public-public nature.

Keywords: institute conciliation bodies and experts under reconciliation, actors reconciliation.

Інститут примирення – це комплексна форма організації діяльності різних фахівців, у якій можуть брати участь:

органи і фахівці, які направляють справу на примирення (районні органи внутрішніх справ, слідчі);

комісії у справах неповнолітніх, відділи з профілактики та запобігання правопорушень неповнолітніх;

органи, що ведуть нагляд за слідством (прокуратура);

захисники;

ведучий процесу примирення;

учасники процесу примирення (потерпілий і (або) його представник, правопорушник і (або) його представник, можливий адвокат з того та з іншого боку);

соціально-реабілітаційні служби (кризові центри надання допомоги жертвам насильства, центри надання допомоги неповнолітнім, центри з лікування від алкоголізму та наркоманії і т. д.);

організації та їх представники, які здійснюють у частині виконання соціально-реабілітаційних умов договору контроль за дотриманням договору примирення (громадські приймальні, навчальні заклади, підприємства, на яких працюють правопорушники тощо).

Важлива роль у здійсненні процедури примирення належить ведучому зустрічей для примирення.

Роль ведучого у процедурах примирення могли б зіграти представники організацій різної спрямованості (за умови проходження ними спеціальної підготовки). Така робота може проводитися в рамках соціального і правового захисту різної категорії соціально незахищеного населення (жінок, підлітків, біженців тощо), що потрапили в орбіту кримінального правосуддя. Цією діяльністю можуть займатися громадські об'єднання за місцем проживання або спеціальні організації, створені в рамках державного соціального замовлення і т. п. [1].

Що рухає правозахисниками в їх прагненні працювати в галузі кримінального правосуддя? Заклопотаність правозахисників трагедіями тисяч людей, які потрапили в жорна кримінального правосуддя, пояснюється тим, що наявна юстиція не вирішує такі проблеми як захист прав незможних, недопущення катувань людей у відділах міліції та слідчих ізоляторах, проведення реформи правосуддя на правових засадах. Саме активісти правозахисних організацій доводять ці ситуації до рівня суспільної проблеми, вирішують деякі з них через громадські приймальні, оприлюднюють реальний характер роботи юстиції і беруть участь у законодавчих ініціативах.

Зосереджуючись на виконанні ролі ведучого в процесах примирення представниками громадських організацій, не можна заперечувати участі в цьому процесі й представників державних організацій (наприклад, комісій у справах неповнолітніх, відділів попередження і припинення правопорушень неповнолітніх), що працюють у системі кримінального правосуддя.

Головна проблема цих організацій полягає в тому, що вони перебувають у полі діяльності адміністративних органів, підпорядкованих власним завданням і політиці. Це, можливо, заважає таким організаціям застосовувати у своїй практиці такі форми роботи, які поєднали б кримінально-процесуальні та соціально-реабілітаційні аспекти проблеми профілактики, залучали б потенціал суспільства і гуманітарних професій.

Процедура примирення включає ряд етапів:

отримання справи на примирення;

аналіз справи;

бесіди окремо з правопорушником і жертвою;

зустрічі для примирення;

складання договору примирення;

перевірка виконання умов договору примирення [2].

Стадія отримання справи на примирення. На процедуру примирення між жертвою і злочинцем правопорушники в різних країнах направляються різними органами (міліцією, поліцією, судами, прокуратурою), відповідно до національного законодавства і юридичної практики. Без співпраці з кримінальним (цивільним) правосуддям, і з місцевою владою практично неможливо успішно здійснювати програму примирення жертви і злочинця.

Стадія аналізу справи. Після досягнення згоди з організацією, що направляє справу на примирення, вона має бути ретельно проаналізована, щоб перевірити, чи підходить ця справа для примирення. Якщо правопорушник зізнається в учиненні злочину, хоче спокутувати свою провину і не є прямою загрозою для суспільства, справу, як правило, можна вирішити примиренням.

Після того, як ведучий отримав таку справу, він розмовляє окремо з правопорушником і з жертвою. Насамперед, необхідно з'ясувати готовність обох сторін брати участь у примиренні, а також їх ставлення до цього злочину і бажання відшкодувати збитки.

Часто майбутні учасники висловлюють небажання брати участь у примиренні через те, що цей процес їм незнайомий. Однак, якщо підкреслити переваги примирення (без примусу), багато хто зрештою вирішить взяти в ньому участь. Після примирення майже всі учасники, як свідчить практика, говорять, що вони задоволені, що зважилися на це.

Під час підготовчої фази важливо пояснити жертвам, що вони не будуть піддаватися небезпеці і що правопорушники щиро бажають спокутувати свою провину. Примирення, пов'язані із серйознішими злочинами, часто вимагають додаткових підготовчих зусиль, збільшення кількості зустрічей зі злочинцем і жертвою. Якщо ведучий вважає можливим успіх зустрічей, то сторони конфлікту погоджуються в присутності ведучого обговорити подію і прийти до взаємовигідного вирішення.

Стадія зустрічі для примирення. Після представлення учасників ведучий пояснює процедуру примирення і свою роль як нейтрального посередника. Його обов'язок – полегшити і сприяти переговорам. Він оголошує правила ведення бесіди і просить, щоб усе, що відбувається при примиренні, залишалось суворо конфіденційним.

Після вступної заяви ведучого потерпілій особі дозволяється висловити свою версію події, пояснюючи не тільки, що трапилось, але й те, як злочин вплинув на її життя. Потім правопорушнику дозволяється пояснити свої дії: чому він учинив злочин, про що він думав у цей час. Далі потерпілий і злочинець можуть ставити один одному питання. Ведучому слід дати їм можливість спілкуватися якомога природніше, утручаючись тільки за необхідності.

Коли обидві сторони представили загальну картину події, ведучий торкається теми відшкодування шкоди. Він запитує потерпілого, що може зробити правопорушник, щоб спокутувати свою провину: виплатити компенсацію або виконати для нього яку-небудь роботу. На додаток до

цього правопорушник, з урахуванням особистісної ситуації, іноді зобов'язується брати участь у діяльності, що сприяє його особистісному зростанню (залишатися певний час під домашнім арештом, брати участь у якомусь проєкті з надання послуг, пройти курс лікування від алкоголізму чи наркоманії і т. д.).

Остаточний договір складається у вигляді контракту і підписується всіма учасниками, після чого кожен із них отримує на руки копію цього документа.

Друга частина зустрічі призначається через місяць, щоб обговорити, як виконуються умови договору. Особливість проведення програм відновного правосуддя у справах неповнолітніх полягає в тому, що на зустрічах примирення фіксуються соціальні навички, які необхідно отримувати підліткам-правопорушникам для того, щоб у майбутньому вони могли долати ситуації некримінальним шляхом. Таким підліткам необхідно розвивати вміння ненасильницького розв'язання міжособистісних проблем, здійснювати самоконтроль, користуватися цивілізованими засобами завоювання авторитету серед однолітків, будувати відносини з іншими людьми, бути незалежним від впливу криміналізованих груп однолітків [3].

На зустрічах примирення слід звертати увагу на факти, які могли нейтралізувати результати всієї програми. Наприклад, якщо в сім'ї відсутній батьківський контроль, у підлітка немає позитивних орієнтирів, але є багато вільного часу, він, імовірно, буде здійснювати різні правопорушення, незважаючи на ефективність проведення «залагодження» окремих інцидентів.

За умови соціальної занедбаності підлітка запрошується соціальний працівник, який організовує роботу щодо виправлення ситуації, що сприяє вчиненню дитиною правопорушення. У такому разі можливе включення в договір примирення пункту про програму соціально-психологічної реабілітації, виконання якої контролює соціальний працівник. Така програма реабілітації може прийматися на зустрічах примирення під час спільних обговорень з усіма учасниками, і, насамперед, із самим правопорушником. Іноді необхідна корекція поведінки в спеціальному центрі соціалізації. У разі, якщо підліток не розуміє результатів своїх дій та їх наслідків для інших людей, необхідно залучати до роботи з ним психолога або реабілітаційну службу [4].

У випадках, коли внаслідок конфлікту або відсутності взаєморозуміння в сім'ї її позитивний вплив на підлітка мінімальний, програми відновного правосуддя можна розділити на два етапи:

- а) вирішення конфлікту і налагодження взаємин у сім'ї;
- б) проведення програми примирення потерпілого і правопорушника за участі батьків.

Передбачається, що така робота буде сприяти зміцненню сімейних зв'язків, відновленню прихильності до сім'ї та відновленню зобов'язань підлітків стосовно близьких.

Деякі конфліктні і кримінальні ситуації, у яких беруть участь підлітки, виникають у школі. Правоохоронні органи, відповідно до специфіки своєї діяльності, не завжди вирішують гуманітарні соціально-реабілітаційні та корекційні завдання, тому більшість шкіл прагне не виносити подібні ситуації назовні [5].

Водночас якщо залишати такі ситуації без уваги, багато невіршених конфліктів і сучасне насильство можуть спричинити тяжкі наслідки у майбутньому.

Зважаючи на вищевикладене, перспективним напрямом є проведення програм відновного правосуддя в школах і сім'ях.

Ведучим програм відновного правосуддя важливо розуміти, що правопорушення підлітків провокується певними стосунками в сім'ї, школі, компанії, а також їх індивідуальними особливостями. Тому необхідний аналіз, що враховує особливості цих відносин, а також рівень кримінальної зараженості правопорушника [6].

У разі прогресу асоціальної поведінки дитини необхідно визначити умови спільної діяльності різних фахівців, насамперед тих, які проводять програми примирення, і соціальних працівників. Потім можуть залучатися до роботи з підлітком психолог, ведучий, а також ті, хто проводить реабілітаційну програму.

Відновне правосуддя приносить безсумнівну користь і соціальній роботі. Соціальний працівник виступає як посередник між людиною, яка опинилася у важкій життєвій ситуації, і різними соціальними та психологічними службами, що допомагають людям соціалізуватися (позбутися алкоголізму або наркотичної залежності, працевлаштуватися, придбати необхідні соціальні навички). Соціальному працівнику не треба намагатися вирішувати важкі (у тому числі й кримінальні) конфлікти своїх клієнтів. Йому важливо домагатися того, щоб його клієнти самі знаходили вирішення власних проблем [7]. Саме це і дозволяє виконати програми відновного правосуддя.

Стадія складання договору примирення. Зустрічі, що відбуваються у складних випадках кілька разів, вважаються успішно завершеними, якщо потерпілому (жертві) і правопорушникові вдасться перейти від переживання події злочину до складання та підписання договору примирення. Такий договір охоплює мінімум п'ять розділів:

відшкодування матеріальної шкоди потерпілому (жертві);
висування особливих вимог до поведінки і режиму правопорушника;
проходження лікування, консультації або терапії правопорушником;

процедура контролю за виконанням договору, а також зобов'язання потерпілого (наприклад, вилучення заяви або внесення клопотання про припинення кримінального переслідування у зв'язку з примиренням).

Крім цього, у договорі можуть бути обумовлені ті випадки, за яких він не буде діяти (наприклад, якщо правопорушник буде покараний

позбавленням волі або поміщений до спеціальної виховної установи для неповнолітніх).

Стадія перевірки виконання умов договору примирення. Примирення не вважається закінченим доти, поки всі умови договору не будуть повністю виконані. Певна особа, часто сам ведучий, має перевірити, щоб грошові виплати надходили вчасно, робота виконувалася чесно, курси лікування від алкоголізму чи наркоманії відвідувалися регулярно. Організація, що направила на примирення цю справу, повинна інформуватися про те, як відбувається відшкодування шкоди. Якщо правопорушник утримується під домашнім арештом, організація, яка направила справу, або ведучий зобов'язані час від часу відвідувати його, щоб перевірити його місцеперебування.

Коли всі учасники задоволені результатами виконання умов договору примирення, справа вважається закінченою.

Особливо важливо те, що сукупність завдань, покладених на інститут примирення (підвищення правосвідомості населення, допомога в реабілітації правопорушника й організація компенсації шкоди потерпілому), можна вирішувати тільки на основі соціальної кооперації, що об'єднує можливості громадськості та професійні навички і владні повноваження юристів (адвокатів, слідчих, прокурорів, суддів). А отже, сам інститут примирення повинен мати змішаний державно-громадський характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шипунова Т. В. Ювенальная юстиция в социологической перспективе / Т. В. Шипунова // Изв. вузов : Правоведение. – 2001. – № 3. – С. 178–184.
2. Максудов Р. Примирение жертвы и правонарушителя : проект реализации идей восстановительного правосудия / Максудов Р., Флямер М., Грасенкова А. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nacom.ru/law/system/7.html>.
3. Ювенальное право : [учеб.] / под ред. А. В. Заряева, В. Д. Малкова. – М. : ЗАО «Ючтицинформ», 2005. – С. 17–19.
4. Алексеева Л. С. О насилии над детьми в семье / Л. С. Алексеева // Соц. исслед. – 2003. – № 4. – С. 78–82.
5. Борисова Н. Е. Проблемы обеспечения личных прав ребенка / Н. Е. Борисова // Современное право. – 2002. – № 5. – С. 36–40.
6. Бреева Е. Б. Социальное сиротство. Опыт социологического исследования / Е. Б. Бреева // Соц. исслед. – 2004. – № 4. – С. 44–47.
7. Волкова И. О семьях социального риска / И. Волкова // Соц. обеспечение. – 2002. – № 8. – С. 33–35.